

ALİ TƏHSİLİN PROBLEMLƏRİ
PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION
ПРОБЛЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

UOT 378 (06)

Abbas İlham oğlu Babayev
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0000-0002-3939-9237>
E-mail: abbas.babayev@arti.edu.az
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).71-75](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).71-75)

MİLLİ KVALİFİKASIYALAR ÇƏRÇİVƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİ ƏNGƏLLƏYƏN
AMİLLƏR VƏ ONLARIN ALİ TƏHSİLDƏ ÖMÜRBOYU TƏHSİLİN TƏŞKİLİNƏ TƏSİRİ

Abbas İlham Babayev
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

FACTORS HINDERING THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL QUALIFICATIONS
FRAMEWORK AND THEIR IMPACT ON THE ORGANIZATION OF LIFELONG
LEARNING IN HIGHER EDUCATION

Аббас Ильхам оглы Бабаев
докторант по программе доктора философии
Института Образования Азербайджанской Республики

ФАКТОРЫ, СНИЖАЮЩИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ РАМКИ
КВАЛИФИКАЦИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЮ ОБУЧЕНИЯ
НА ПРОТЯЖЕНИИ ВСЕЙ ЖИЗНИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin (AzMKÇ) ölkədə ömürboyu təhsil sisteminin yaradılmasında effektiv siyasət vasitəsinə çevrilməsinə mane olan amillər və onun ali təhsil müəssisələrinin (ATM-lərin) ömürboyu təhsilin təşkili sahəsində fəaliyyətinə təsiri nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın ali təhsil səviyyəsinə fokuslanmasının səbəbi, ATM-lərin ömürboyu təhsilin təşkilində rolunun həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınması ilə bağlıdır. Bu tədqiqatda tədqiqat metodları kimi yerli ATM-lərin nümayəndələri, elm və təhsil sahəsində dövlət sektorunda çalışan şəxslər, eləcə də müstəqil ekspertlərlə aparılmış müsahibələr və nəzəri təhlildən istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: *ömürboyu təhsil, ali təhsil, Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi, kvalifikasiya səviyyələrinin deskriptorları, qeyri-formal və informal təhsilin tanınması, kredit toplanması və transferi sistemi*

Abstract. This article examines the shortcomings that prevent the Azerbaijan National Qualifications Framework (AzNQF) for lifelong learning from becoming an effective policy tool in the creation of lifelong learning infrastructure in the country and its impact on the activities of higher education institutions (HEIs) in the organization of lifelong learning. The reason for focusing on the higher education level is due to the recognition of the role of HEIs in the development of lifelong learning at both the national and international levels. This study used interviews with representatives of local HEIs, individuals working in the public sector in the field of science and education, as well as independent experts, and content analysis as research methods.

Key words: *lifelong learning, higher education, National Qualifications Framework, descriptors of qualification levels, recognition of non-formal and informal learning, credit accumulation and transfer system*

Аннотация. В данной статье рассматриваются недостатки, препятствующие Национальной рамке квалификаций Азербайджана (АзНРК) для непрерывного обучения стать эффективным инструментом политики в создании инфраструктуры непрерывного образования в стране, и ее влияние на деятельность высших учебных заведений (ВУЗов) по организации непрерывного обучения. Причина акцента на уровне высшего образования обусловлена признанием роли ВУЗов в развитии непрерывного обучения как на национальном, так и на международном уровне. В данном исследовании в качестве методов исследования использовались интервью с представителями местных ВУЗов, лицами, работающими в государственном секторе в сфере науки и образования, а также независимыми экспертами, и контент-анализ.

Ключевые слова: обучение на протяжении всей жизни, высшее образование, Национальная рамка квалификаций, дескрипторы уровней квалификаций, признание неформального и неофициального обучения, система накопления и перевода кредитов

Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq 2018-ci ilin 18 iyul tarixində ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi (bundan sonra – AzMKÇ) təsdiq edilmişdir [5, 7, s.1]. AzMKÇ-nin təsdiqindən ötən altı illik bir müddət ərzində adıçəkilən sənədin ölkədə ömürboyu təhsilin təşviqi üzrə işlək bir alətə çevrilmədiyi müşahidə edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu tərəfindən Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində (ATM-lərdə) ömürboyu təhsil sərəştəninin tətbiqinin araşdırılması zamanı müəyyən olunmuşdur ki, əksər ATM-lər ömürboyu təhsil istiqamətində işlərini təşkil və xidmətlərini təklif edərkən AzMKÇ-nə istinad etmirlər və həmin sənədin məzmunu, məqsədləri və digər elementləri ilə hələ kifayət qədər tanış deyillər [4]. Bundan əlavə, AzMKÇ-də göstərilən bəzi tədbirlərin hələ də icra edilməməsini, məsələn, milli kvalifikasiyalar reyestrinin hazırlanmamasını, qeyri-formal və informal təhsil formaları vasitəsilə əldə edilmiş sərəştələrin tanınması mexanizmlərinin tam qurulmamasını (hazırda yalnız peşə təhsili üzrə belə mexanizmlər qurulub) və s. işləri sözügedən sənədin işlək bir alətə çevrilmədiyini göstərən digər nümunələrə aid etmək olar. Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, bu məqalədə əsas məqsəd AzMKÇ-nin ömürboyu təhsilin təşviqində effektiv siyasi alətə çevrilməməsini əngəlləyən çatışmazlıqların və həmin çatışmazlıqların ali təhsil müəssisələrinin ömürboyu təhsilin təşkili istiqamətində fəaliyyətləri üzərindəki təsirinin öyrənilməsidir. Çünki ATM-lərin ömürboyu təhsilin dəstəklənməsində rolu həm ölkə, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınmışdır [3, 13, s.10]. Problemin araşdırılması üçün məlumat toplama üsulları kimi kontent-analizdən və yerli ATM-lə-

rin nümayəndələri, elm və təhsil sahəsində dövlət sektorunda çalışan şəxslər, habelə müstəqil ekspertlər ilə müsahibələrdən istifadə edilmişdir.

Məqalə çərçivəsində qoyulan sualların cavablandırılması hissəsinə keçid etmədən öncə, kvalifikasiyalar çərçivələrinin tarixçəsinə və məqsədlərinə nəzər yetirmək məqsədəuyğun olacaqdır. Birləşmiş Krallıq, Yeni Zelandiya, Avstraliya, Cənubi Afrika kimi ölkələr tərəfindən hələ 1980-1990-cı illərdə kvalifikasiyalar çərçivələri qəbul edilsə də, belə çərçivələrin təsdiq edilməsi geniş populyarlıq qazanmış trendə XXI əsrin ilk onilliyində çevrilmişdir [11]. Burada xüsusi rolu Bolonya prosesi çərçivəsində 2005-ci ildə qəbul edilmiş Avropa Ali Təhsil Məkanının Kvalifikasiyalar Çərçivəsi (AATMKÇ) oynamışdır [7, s.2]. Belə ki, 2005-ci ildən öncə Avropanın yalnız üç ölkəsində – Birləşmiş Krallıq, İrlandiya və Fransada kvalifikasiyalar çərçivələri mövcud idi [14, s.8]. Lakin, 2005-ci ildə yuxarıda qeyd olunan AATMKÇ-nin və daha sonra 2008-ci ildə ömürboyu təlim üzrə Avropa Kvalifikasiyalar Çərçivəsinin (ÖTAKÇ) təsdiqindən sonra Avropa İttifaqının bütün ölkələri tərəfindən milli kvalifikasiyalar çərçivələri qəbul edildi [14, s.9]. Beynəlxalq və regional təşkilatların təşviqi və dəstəyi ilə milli kvalifikasiya çərçivələrinin təsdiqi tədricən global təhsil trendinə çevrildi və araşdırmalara əsasən, bu gün dünyanın 150-dən çox ölkəsində kvalifikasiya çərçivələri mövcuddur [15, s.104].

Kvalifikasiya çərçivələrinin hazırlanması zərurətinə gəldikdə isə, belə çərçivələrin populyarlıq qazanmasının əsas səbəbləri arasında sürətli qloballaşma fonunda işçi qüvvəsinin beynəlxalq və regional mobilliliyinin artması ilə əlaqədar insanların sahib olduqları bilik və bacarıqların daha aydın müqayisə edilə bilinməsi üçün mexanizmin yaradılması (hər bir kvalifikasiya səviyyəsi üzrə əldə olunması gözlənilən

bilik və bacarıq səviyyəsini, başqa sözlə, deskriptorları müəyyənləşdirməklə), təhsil pillələri və səviyyələrinin, habelə müxtəlif təhsil formalarının (formal, qeyri-formal və informal) bir-biri ilə əlaqələndirilməsinin və integrasiyasının təmin edilməsi, təhsil sistemində əmək bazarının gözləntilərinin daha yaxşı nəzərə alınması ehtiyacları xüsusilə vurğulanır [15, s.104-105].

Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsinə nəzər yetirsək, onun daha çox yuxarıda qeyd olunan birinci kateqoriyaya aid, yəni kommunikasiya məqsədli kvalifikasiya çərçivəsi olduğunu müəyyən edə bilərik. Belə ki, tədqiqat çərçivəsində müstəqil ekspertlər ilə keçirilmiş müsahibələr zamanı AzMKÇ-nin qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara, xüsusilə Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaşdırıldığı və mövcud kvalifikasiya sistemində hər hansı bir yenilik təqdim etməyi nəzərdə tutmadığı bildirilmişdir. Beləliklə, kommunikasiya məqsədli kvalifikasiya çərçivələrində olduğu kimi, AzMKÇ-nin də başlıca məqsədi ölkədəki mövcud kvalifikasiya səviyyələri barədə məlumatlılığı artırmaqdır. Bu məqam sənədin üçüncü maddəsində də aydın şəkildə əks etdirilmişdir [7, s.4].

AzMKÇ-nin ölkədə ömürboyu təhsili təşviq edən alətə çevrilməsinə mane olan amillərə və belə vəziyyətin ali təhsil müəssisələrinin sözügedən istiqamətdə fəaliyyətlərinə təsirinə gəldikdə isə, burada bir neçə məqamı vurğulamaq olar. Bu çətinliklər, ilk növbədə, AzMKÇ-yə ömürboyu təhsili dəstəkləyən təhsil infrastrukturunun yalnız bir elementi kimi yox, ayrıca bir sənəd kimi yanaşmadan qaynaqlanır. Belə ki, tədqiqat çərçivəsində həm həyata keçirilmiş müsahibələrdən əldə olunmuş məlumatlar, həm də mövzu üzrə ədəbiyyatın təhlili onu deməyə əsas verir ki, Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi ömürboyu təhsil infrastrukturunun yalnız bir elementidir və bu elementin səmərəli bir alətə çevrilməsi üçün infrastrukturun digər elementləri də formalaşdırılaraq işlək vəziyyətə gətirilməlidir [13, s. 36]. Ömürboyu təhsili dəstəkləyən təhsil infrastrukturunun digər elementlərinə isə ədəbiyyatda əsasən qeyri-formal və informal təhsil vasitəsilə əldə edilmiş sərəşlərlərin tanınması mexanizmlərinin qurulması, kredit toplanması və transferi sisteminin tətbiqi, yaşlılar və qeyri-ənənəvi öyrənlər (tam orta, yüksək texniki peşə, orta ix-

tisas və ya ali təhsili başa vurmamış şəxslər) üçün ali təhsil müəssisələrinə alternativ qəbul imkanlarının yaradılması aid edilir [15, s.69-130]. Ölkəmizdə yuxarıda qeyd olunan elementlərin tətbiqinə nəzər yetirdikdə, çatışmazlıqların olduğunu müşahidə edə bilərik. Belə ki, qeyri-formal və informal təhsil vasitəsilə əldə edilmiş sərəşlərlərin tanınması mexanizmlərinin qurulması istiqamətində son illər əhəmiyyətli işlər görülsə də, hazırda belə mexanizmlər yalnız ilk peşə təhsili səviyyəsi üzrə mövcuddur [1, 16].

Kvalifikasiyalararası keçidlərin təşviqində və tənzimlənməsində əsas mexanizmlərdən biri kimi hesab olunan kredit toplanması və transferi sistemi də hazırda yalnız ali təhsilin bakalavriat və magistratura səviyyələrində, habelə yüksək texniki peşə və orta ixtisas səviyyələrində tətbiq olunur. Kredit toplanması və transferi sisteminin natamam tətbiqi müxtəlif təhsil səviyyələrində və pillələrində kreditlərin əldə edilməsinə və həmin kreditlərin növbəti təhsil pilləsinə keçid zamanı istifadə edilməsinə (tanınmasına) şərait yaratmayaraq insanların kvalifikasiya səviyyələri arasında keçidlərinə mənfi təsir göstərir və əvvəlki kreditlər nəzərə alınmaqla öyrənlər üçün daha qısaldılmış və sərfəli təhsil proqramlarının təklif edilməsinə imkan vermir [13, s.36].

Ali təhsil müəssisələrinə alternativ qəbul yollarının yaradılmasına gəldikdə isə, hazırda əsas qəbul mexanizmini tam orta təhsili başa vurmamış şəxslərin Dövlət İmtahan Mərkəzi tərəfindən təşkil olunan mərkəzləşdirilmiş qəbul imtahanında iştirakı təşkil edir [6]. Bu müxtəlif ölkələrin təhsil sistemlərinə xas olan bir hal olsa da, alternativ qəbul imkanlarının məhdud olması (tam orta təhsilini bitirmiş şəxslərə əlavə olaraq ali təhsil müəssisələrinə qəbul olmaq hüququna yüksək texniki peşə və orta ixtisas təhsilini (hər ikisinin məzunları subbakalavr hesab olunur), habelə ali təhsili bitirmiş şəxslər malikdirlər) formal təhsilin, daha dəqiq desək, ali təhsilin müxtəlif əhali qrupları üçün əlçatanlığına və beləliklə, ömürboyu öyrənmənin təşviqinə mane olur [13, s.55]. Qeyd olunanlara əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, AzMKÇ-nin ömürboyu öyrənməni təşviq edən effektiv bir alətə çevirmək ömürboyu təhsil infrastrukturunu dəstəkləyən digər alətlərin formalaşdırılması zəruridir.

AzMKÇ-nin ömürboyu təhsilin təşviqində səmərəli alətə çevrilməsinə mane olan digər bir çatışmazlıq kimi kvalifikasiya deskriptorlarının

hazırkı təsvir edilmə qaydası müəyyən olunmuşdur. Belə ki, tədqiqat çərçivəsində müsahiblər tərəfindən müxtəlif kvalifikasiya səviyyələri üzrə deskriptorların çox geniş formada yazıldığı və beləliklə, kvalifikasiya səviyyələri üzrə gözlənilən təlim nəticələrinin bir-birindən fərqləndirilə bilinməsində çətinlik yaratdığı vurğulanmışdır. Məsələn, 6-cı səviyyədə qərarlaşan, yəni bakalavr diplomuna malik şəxsin bilik və anlama üzrə deskriptorlarında onun “təhsil və ya fəaliyyət sahəsi ilə bağlı əsas anlayışlar, qaydalar, nəzəri prinsip və tədqiqat metodları haqqında sistemli təsəvvürə malik” olduğu, 7-ci səviyyədə qərarlaşan, yəni magistr diplomuna malik şəxsin müvafiq deskriptorlarında isə onun “təhsil və ya fəaliyyət sahəsi ilə bağlı əsas anlayışlar, nəzəri prinsip və tədqiqat metodları haqqında sistemli ümumi təsəvvürə və geniş biliyə malikdir” olduğu qeyd olunmuşdur [7, s.9]. Deskriptorların yuxarıda qeyd olunan kimi, yəni ümumiləşdirilmiş formada təsvir olunması müxtəlif təhsil proqramları üzrə kurikulumların hazırlanması zamanı həmin deskriptorları rəhbər tutaraq konkret təlim nəticələrinin ortaya qoyulmasına mane olur [10].

Kvalifikasiya deskriptorlarının ümumiləşdirilmiş formada təsvir olunmasının və onlardan müxtəlif təhsil səviyyələri çərçivəsində təhsil proqramları üzrə gözlənilən təlim nəticələrinin müəyyənləşdirilməsində istifadə edilə bilinməməsinin digər bir mənfi təsiri təhsildə keyfiyyətin təminatı mexanizmlərinin işləkliyi üzərində hiss olunur [8]. Ali təhsildə keyfiyyət təminatı mexanizmlərinin qurulması nümunəsi üzərindən baxsaq, nəzəri olaraq müvafiq kvalifikasiya səviyyələrinin deskriptorları rəhbər tutularaq ali təhsil pilləsinin müxtəlif ixtisasları üzrə təlim nəticələri müəyyənləşdirilməli, daha sonra ixtisaslar üzrə müəyyənləşdirilmiş təlim nəticələri həmin ixtisaslar çərçivəsində tədris olunacaq fənlər üzrə konkret təlim nəticələrinin formalaşdırılmasına və bu təlim nəticələrinin də müvafiq qaydada fənn sillabuslarında əksini tapmalarına xidmət etməlidir. Bu da öz növbəsində fənlər üzrə təlim nəticələrinin müvafiq kvalifikasiya səviyyəsinin ümumi deskriptorları ilə uyğunlaşdırılmasına və tədris olunan hər bir fənnin kvalifikasiya deskriptorunun əldə edilməsinə necə xidmət edəcəyinin aydınlaşdırılmasına, bütün bunlarda ali təhsil müəssisələrində proqram akkreditasiyası prosesinin AzMKÇ ilə ahəngdar

şəkildə icrasına və qiymətləndirmə prosesinin keyfiyyətinə müsbət təsir edəcəkdir, habelə ali təhsil müəssisələrinin proqram akkreditasiyası prosesinin şəffaflığını və keyfiyyətini artıracaqdır [2]. Lakin kvalifikasiya deskriptorlarının aydın formada müəyyənləşdirilməməsi həmin deskriptorların ixtisaslar və fənlər üzrə təlim nəticələrinin formalaşdırılmasında və nəticə etibarilə təhsildə keyfiyyətin təminatı prosesləri çərçivəsində istifadə edilməsinə imkan vermir. Bu da öz növbəsində AzMKÇ-nin təhsildə keyfiyyət təminatı çərçivəsi kimi istifadəsini əngəlləyir [7, s.5].

Müxtəlif təhsil səviyyələri üzrə təlim nəticələrinin qeyri-müəyyən qalması təhsil pillələri və səviyyələri arasında qarşılıqlı əlaqənin və varisliyinin təmin edilməsinə də çətinlik yaradır. Çünki təhsil pillələri və səviyyələri arasında varisliyin təmin edilməsi dedikdə, hər növbəti təhsil pilləsi və səviyyəsi üzrə əldə olunan bilik və bacarıqların ondan öncəki pillə və səviyyə üzərində qurulması və beləliklə, vahid, bir-biri ilə inteqrasiya edilmiş təhsil yolunun formalaşdırılması nəzərdə tutulur [9]. Başqa sözlə desək, hər bir kvalifikasiya səviyyəsi üzrə təlim nəticələri ondan əvvəlki və sonrakı səviyyələrlə aydın şəkildə uyğunlaşdırıldıqda, təhsil müəssisələri öyrənənlərin təhsillərinin növbəti pilləsinə hazır olmalarını təmin edir. Əlavə olaraq, aydın təlim nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi öyrənənlərin hər bir kvalifikasiya səviyyəsini tamamladıqda nəyi bilməli, başa düşməli və bacarmalı olduqları anlamağa kömək edir və hər bir kvalifikasiya səviyyəsinin mahiyyətinin daha dərinlən başa düşülməsinə şərait yaradır. Bu işəgötürənlərin də mövcud vakansiyalara hansı kvalifikasiya səviyyələrində olan şəxslərin daha uyğun gəldiyini başa düşmələrini asanlaşdırır [7, s.3-4].

AzMKÇ-yə yanaşma və sənədin özü ilə bilavasitə bağlı yuxarıda qeyd olunan məqamlar sənədin ölkədə ömürboyu təhsilin təşviqi üzrə effektiv alətə çevrilməməsinin səbəblərini başa düşməyə əsas verir. Belə olan halda AzMKÇ-nin ali təhsil müəssisələri tərəfindən ömürboyu təhsilin təşkili istiqamətində fəaliyyətləri zamanı da istifadə imkanları məhdudlaşır.

Problemə aktuallığı. Ömürboyu öyrənməni dəstəkləyən təhsil infrastrukturunun əsas komponentlərindən biri kimi Milli Kvalifikasiyalar Çərçivələrinin əhəmiyyəti beynəlxalq səviyyədə tanınmışdır. Azərbaycanda ömürboyu təhsil infrastrukturunun yaradılmasının təhsil sahəsi üzrə strateji hədəflərdən biri kimi qarşıya qoyulduğunu nəzərə alaraq, AzMKÇ ilə

bağlı cari boşluqların öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. AzMKÇ-nin ölkədə ömürboyu təhsil infrastrukturunun yaradılmasında effektiv bir alətə çevrilməsini əngəlləyən çatışmazlıqların və belə vəziyyətin ali təhsil müəssisələrinin ömürboyu təhsil istiqamətində fəaliyyətləri üzərindəki təsiri ilk dəfədir ki, elmi nöqtəyi-nəzərdən araşdırılmışdır.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi.

Tədqiqat həm AzMKÇ-nin ömürboyu təhsilin təşviqi istiqamətində işləkliyinin artırılması baxımından, həm də Milli Kvalifikasiyalar Çərçivələri üzrə beynəlxalq elmi ədəbiyyata Azərbaycanın da təcrübəsini əlavə edərək onun zənginləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. “İlk dəfə olaraq qeyri-formal və informal yollarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması üzrə sertifikatlar təqdim olunub” / “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. – Bakı, - 2020.
2. Ali təhsil müəssisəsinin proqram akkreditasiyası üzrə qiymətləndirmə meyarları / 30 sentyabr 2022-ci ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2022.
3. Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı / 23 aprel 2010-cu ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2010.
4. ATM-lərin ömürboyu təhsil konsepsiyasının tətbiqi təcrübələri / Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, - 2022, - 33 s.
5. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası / 24 oktyabr 2013-cü ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2013.
6. Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulu Qaydaları / 8 fevral 2017-ci ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2017.
7. Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi / 18 iyul 2018-ci ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2018.
8. European Association for Quality Assurance in Higher Education. Quality Assurance and Learning Outcomes. – Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education, - 2010. – 29 p.
9. European Centre for the Development of Vocational Training. Learning outcomes going global: A multifaceted phenomenon. – Thessaloniki: European Centre for the Development of Vocational Training, - 2024. – 28 p.
10. European Centre for the Development of Vocational Training. Using Learning Outcomes – European Qualifications Framework Series: Note 4. - Thessaloniki: European Centre for the Development of Vocational Training, - 2011. – 50 p.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Qualifications Systems: Bridges to Lifelong Learning. – Paris: OECD Publishing, - 2007. – 242 p.
12. Raffe, D. What is the evidence for the impact of National Qualifications Frameworks? – Comparative Education, 49 (2), - 2012. – 143-162 p.
13. UNESCO Institute for Lifelong Learning and Shanghai Open University. International trends of lifelong learning in higher education. – Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning, - 2023. – 68 p.
14. UNESCO Institute for Lifelong Learning. Global Inventory of Regional and National Qualifications Frameworks – Volume I: Thematic Chapters. – Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning, - 2015. – 66 p.
15. UNESCO Institute for Lifelong Learning. Making lifelong learning a reality: A handbook. – Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning, - 2022. – 199 p.
16. Vətəndaşların peşə təhsili üzrə qeyri-formal və informal təhsil formaları vasitəsilə əldə etdikləri bilik, bacarıq, səriştə və təcrübənin qiymətləndirilməsi və tanınması məqsədilə imtahanın keçirilməsi və onlara peşə ixtisasını təsdiq edən sənədin verilməsi Qaydası / 5 avqust 2020-ci ildə təsdiq edilmişdir. – Bakı, 2020.

Redaksiyaya daxil olub: 22.06.2026

Turanə Fazil qızı İsmayılova
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0000-0001-6462-7759>
E- mail: turanta283@gmail.com
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).76-79](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).76-79)

ALİ TƏHSİLDƏ İDRAK FƏALLIĞININ İNKİŞAFINDA TƏLİM TEKNOLOGİYALARININ NƏZƏRİ PARADİQMASI

Turana Fazil Ismayilova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THE THEORETICAL PARADIGM OF INSTRUCTIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION

Турана Фазиль гызы Исмаилова
докторант по программе доктора философии
Института Образования Азербайджанской Республики

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Xülasə. Məqalədə ali təhsildə, xüsusilə tarix təlimi prosesində müasir təlim texnologiyalarının idrak fəallığının inkişafındakı rolu nəzəri aspektdən təhlil edilir. Müasir innovativ texnologiyalar tarixi bilik və bacarıqların daha effektiv, interaktiv və maraqlı formada öyrədilməsini təmin edən metod, vasitə və yanaşmalar sistemi kimi xarakterizə olunur. Bu texnologiyaların tətbiqi tələbələrin idrak fəallığının yüksəldilməsinə, analitik və tənqidi düşünmə bacarıqlarının formalaşdırılmasına, tarixi hadisə və proseslərin səbəb-nəticə əlaqələrinin dərinlən mənimsənilməsinə imkan yaradır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları, interaktiv metodlar, layihə və problem əsaslı təlim yanaşmaları tarix dərslərinin dinamikliyini və təlimin səmərəliliyini artırır. Nəticədə tələbələr passiv dinləyici mövqeyindən fəal öyrənən subyektə çevrilir, müstəqil tədqiqat aparmaq və əldə etdikləri bilikləri praktik fəaliyyətdə tətbiq etmək bacarığı qazanırlar. Bu baxımdan, innovativ təlim texnologiyalarının ali təhsildə tətbiqi pedaqoji prosesin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: *Ali təhsil, təlim texnologiyaları, idrak fəallığı, tarix təlimi, analitik və tənqidi düşünmə, interaktiv metodlar, pedaqoji innovasiya, pedaqoji texnologiya*

Abstract. The article theoretically analyzes the role of modern instructional technologies in the development of cognitive activity in higher education, particularly in the process of teaching history. Modern innovative technologies are characterized as a system of methods, tools, and approaches that ensure a more effective, interactive, and engaging acquisition of historical knowledge and skills. The application of these technologies contributes to enhancing students' cognitive activity, fostering analytical and critical thinking skills, and promoting a deeper understanding of cause-and-effect relationships in historical events and processes. The use of information and communication technologies, interactive methods, project-based and problem-based learning increases the dynamism of history classes and the overall effectiveness of the educational process. As a result, students move from the position of passive listeners to active learners, acquiring the ability to conduct independent research and apply acquired knowledge in practical activities. In this regard, the implementation of innovative instructional technologies in higher education plays a significant role in improving the quality of the pedagogical process.

Keywords: *Higher education, instructional technologies, cognitive activity, history education, analytical and critical thinking, interactive methods, pedagogical innovation, pedagogical technology*

Аннотация. В статье с теоретической точки зрения анализируется роль современных образовательных технологий в развитии познавательной активности в системе высшего образования, в частности в процессе обучения истории. Современные инновационные технологии характеризуются как система методов, средств и подходов, обеспечивающих более эффективное, интерактивное и интересное усвоение исторических знаний и умений. Применение данных технологий способствует повышению познавательной активности обучающихся, формированию аналитического и критического мышления, а также более глубокому осмыслению причинно-следственных связей исторических событий и процессов. Использование информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов, проектного и проблемного обучения повышает динамичность учебных занятий по истории и эффективность образовательного процесса. В результате обучающиеся переходят от позиции пассивного слушателя к роли активного субъекта обучения, приобретают навыки самостоятельного исследования и практического применения полученных знаний. В этом контексте внедрение инновационных образовательных технологий в высшем образовании имеет важное значение для повышения качества педагогического процесса.

Ключевые слова: *высшее образование, образовательные технологии, познавательная активность, обучение истории, аналитическое и критическое мышление, интерактивные методы, педагогическая инновация, педагогическая технология*

Tarix təlimi sahəsində müasir innovativ texnologiyalar, tarixi biliklərin və bacarıqların daha effektiv, interaktiv və maraqlı şəkildə şagirdlərə çatdırılması məqsədi ilə tətbiq olunan yeni metod, vasitə və yanaşmalar sistemidir. Bu texnologiyalar ənənəvi təlim üsullarından fərqli olaraq, rəqəmsal resurslardan, multimedia, virtual və artırılmış realıq, interaktiv platformalardan istifadə etməklə dərslərin keyfiyyətini və şagirdlərin fəal iştirakını artırır. Azərbaycanda rəqəmsal təhsilin inkişafı son illərdə dövlət səviyyəsində aparılan islahatlar strateji sənədlərlə sürətlənmişdir. Xüsusilə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (2013) və Rəqəmsal transformasiya” ilə bağlı qəbul olunan yeni yanaşmalar təhsildə texnologiyadan istifadəyə geniş imkanlar yaratmışdır [1].

Müasir innovativ texnologiyalar tarix təlimində təkcə faktların yığılması deyil, həmçinin analitik düşüncənin, tənqidi yanaşmanın və mədəniyyətlərarası əlaqələrin dərk olunmasının inkişafına yönəlmişdir.

III minillikdə rəqəmsal dünyada informasiya cəmiyyətində yaşayırıq. Bir çox peşələr tarixə qovuşur, yeniləri yaranır. Bəşəriyyətin bütün fəaliyyət sahələrində innovativ texnologiyalardan istifadə edilir[2].

Ali təhsilin məqsədi yalnız tələbəni savadlı etmək deyil. Müstəqil düşüncə və müdriklik kimi yüksək hədəflər, hər zaman olduğu kimi, keyfiyyətli təhsilin həlledici vəzifələridir. Tələbələrin idrak fəaliyyəti onların idrak fəaliyyətinə münasibətdə özünü göstərir. Bundan əlavə, fəaliyyət təlim prosesinin ən vacib nəticələrin

dən biri kimi çıxış edir, həm də bir növ işə salma mövqeyini ifadə edir [3,s.141].

Anisimov .N. M. qeyd edir ki, “İnnovativ təlim texnologiyaları yalnızca şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətini aktivləşdirmir, həm də onların öz inkişafını dəstəkləyir, bu da innovativ düşüncənin formalaşmasının əsas aspektidir” [4].

“İnnovativ təlim texnologiyaları yeni yaradıcı düşüncənin inkişafının əsas aspektidir.” Müasir müəllimlər üçün vacib olan texnoloji bacarıqları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: a) Təlim texnologiyalarından istifadə bacarığı; b) Rəqəmsal platformalarla işləmək bacarığı; c) Multimedia və kontent yaradılması; d) Rəqəmsal təhlükəsizlik və etik qaydalar.

1. Pedaqoji innovasiya –Bu, pedaqoji fəaliyyətin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məqsədilə yaranan yeni yanaşma və üsullardır. 2. Pedaqoji texnologiya –Burada innovasiya konkret texnologiya şəklində sistemləşir və praktik olaraq tətbiq olunur.

İnnovasiya (ing. Innovation) – bu, təhsil, təlim, elmi fəaliyyət və digər sahələrdə yeni forma, metod, texnologiya və bacarıqların tətbiqi ilə bağlı anlayışdır. Termin “innovasiya” sözü Latın dilindən gəlir, orijinal forması innovatio, “yenilik etmək” mənasını verir. Bu sözün yaranması 17-ci əsrin ortalarına təsadüf edir [5].

Tərsinə öyrənmə ənənəvi təlim modelindən fərqli olaraq, nəzəri materialın dərstdən əvvəl müstəqil şəkildə mənimsənilməsi, dərslərin işə müzakirə, tətbiq, problem həlli və analitik fəaliyyətə həsr olunduğu innovativ təlim texnologiyasıdır. Bu model ali təhsildə tələbələrin idrak fəallığının inkişafında xüsusilə səmərəli

hesab olunur .Bu, tərs sinif strategiyasına qısa və praktik girişdir[6].

Komanda əsaslı öyrənmə ali təhsildə tələbələrin kiçik qruplar (komandalar) şəklində məqsədyönlü əməkdaşlıq etməsinə əsaslanan, idrak fəallığını və məsuliyyətli öyrənməni inkişaf etdirən innovativ təlim texnologiyasıdır. Bu yanaşma xüsusilə analitik, tənqidi düşünmə və problem həlli bacarıqlarının formalaşdırılmasında yüksək səmərəliliyə malikdir . Araşdırılan bu məqalə komanda əsaslı öyrənmənin prinsiplərini müzakirə edir və komanda əsaslı öyrənmə ilə sübutlara əsaslanan tədrisin yaxşı təcrübələri arasındakı uyğunluğu görməyə kömək edir [7].

İzləyici cavab sistemləri ali təhsildə tələbələrin dərş prosesində fəal iştirakını təmin edən, operativ geribildirim yaradan və idrak fəallığını artıran rəqəmsal təlim texnologiyalarıdır. Bu sistemlər vasitəsilə tələbələr mobil telefon, planşet və ya kompüterdən istifadə edərək dərş zamanı verilən suallara real vaxt rejimində cavab verirlər. Araşdırılan bu məqalədə Auditoriya Cavab Sistemləri (ARS) üzrə 67 məqalənin icmalını tapa bilərik. Bu, ARS-dən istifadə zamanı müəllimlər üçün əsas faydaları və çətinlikləri anlamğa kömək edir [8].

Ali təhsildə tədris və öyrənmə prosesinin təkmilləşdirilməsi tələbələrin təlim texnologiyalarına cəlb olunması ilə sıx bağlıdır. Müəyyən təlim texnologiyalarının tədris prosesinə inteqrasiyası tələbələrin idrak fəallığını artırır və daha dərin öyrənmə nəticələrinin əldə olunmasına şərait yaradır [9].

Müasir texnologiyalar ali təhsil tələbələrinin idrak inkişafı ilə müsbət və əhəmiyyətli əlaqəyə malikdir. Rəqəmsal sosial dəstək bu əlaqədə vasitəçi rol oynayaraq texnologiyaların idrak inkişafını stimullaşdırdığını sübut edir[10].

Tədris mövcudluğu, sosial və idrak mövcudluğu onlayn kurslarda tələbələrin fəallığının əsas göstəriciləridir. Bu amil göstərir ki, texnologiya vasitəsilə həyata keçirilən səmərəli təlim

üçün idrak cəlbədiciliyi mühüm əhəmiyyət daşıyır [11].

Oyunlaşdırma idrak yükünü azaltmaqla yanaşı tələbələrin motivasiyasını artırır və nəticə etibarilə ali təhsil mühitində idrak fəallığının yüksəlməsinə səbəb olur [12].

Süni intellekt vasitəsilə qurulan dialoq alətlərinin tələbələrdə dərin idrak fəallığını, problem həll etmə, tənqidi düşünmə və özünü-təhlil kimi yüksək səviyyəli idrak bacarıqlarını inkişaf etdirdiyi müəyyən edilmişdir [13].

Rutten və digərləri (2024) K–12 müəllimlərinin planlaşdırılmamış çətin mövzulu anları necə anladıklarını araşdırmış və müəllimlərin bu anlarda tətbiq etdikləri yanaşmaların tədris prosesində əhəmiyyətini vurğulamışlar [14].

Problemli elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi ali təhsildə, xüsusilə tarix təlimi kontekstində müasir təlim texnologiyalarının idrak fəallığının inkişafına təsirinin nəzəri-paradiqmal əsaslarla sistemli şəkildə təhlil edilməsindən ibarətdir. Bu yanaşma tarix təlimində innovativ texnologiyaların tətbiqinə dair mövcud nəzəri təsəvvürləri zənginləşdirir.

Problemli praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri ali təhsil müəssisələrində tarix fənninin tədrisi prosesində müasir təlim texnologiyalarının məqsədyönlü tətbiqi üçün praktik tövsiyələrin hazırlanmasına imkan yaradır. Məqalədə irəli sürülən nəzəri müddəalar və yanaşmalar müəllimlərin dərş prosesində interaktiv metodlardan, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından, layihə və problem əsaslı təlim modellərindən səmərəli istifadə etməsinə kömək edə bilər. Bu isə tələbələrin idrak fəallığının artırılmasına və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Problemli aktuallığı. Müasir dövrdə ali təhsildə şəxsiyyətyönlü və sərəştəəsaslı təlim modelinə keçid, tələbələrin idrak fəallığının və müstəqil düşünmə bacarıqlarının inkişafını zəruri edir. Bu baxımdan, müasir təlim texnologiyalarının idrak fəallığının inkişafındakı rolunun araşdırılması pedaqoji elmin və təhsil praktikasının aktual problemlərindən biri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (2013-2023). –Bakı: Elm və Təhsil Nazirliyi, –2013.
2. Əliquliyev, R.M. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasının multidistplanar elmi-nəzəri problemləri / R.M. Əliquliyev, R.S. Mahmudov // İnformasiya cəmiyyəti problemləri – Bakı: 2016. №3, –s.3-18
3. İsmayılova T. Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin tədrisində tələbələrin idrak fəallığının inkişaf etdirilməsində interaktiv təlim metodlarından istifadə yolları // - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2022. №2, –s.141.

4. Анисимов Н. М. Технология обучения изобретательской и инновационной деятельности. –М.: 1997.
5. Арцев, М. Н. Учебно-исследовательская деятельность учащихся: методические рекомендации для учащихся и педагогов // Завуч. – 2005. № 6.
6. Milman, N. B. (2012). The flipped classroom strategy: What is it and how can it best be used? Distance Learning, 9(3), 85–87.
7. Michaelsen, L. K., Sweet, M. (2011). Team-based learning. New Directions for Teaching and Learning, №128, 41–51. <https://doi.org/10.1002/tl.467>
8. Kay, R. H., LeSage, A. (2009). Examining the benefits and challenges of using audience response systems: A review of the literature. Computers & Education, 53(3), 819–827. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.05.001>
9. Bond, M., Bedenlier, S., Marín, V. I., & Händel, M. (2025). Engaging students in higher education with educational technology. Education and Information Technologies, 30(1), 1–25.
10. Khan, A., Zeb, I., Zhang, Y., & Khan, S. (2023). Impact of emerging technologies on cognitive development: The mediating role of digital social support among higher education students. International Journal of Educational Research and Innovation, №19, 1–15.
11. Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. The Internet and Higher Education, 2(2–3), 87–105.
12. Dichev, C., & Dicheva, D. (2017). Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 14(9), 1–36.
13. Lee, J., Kim, Y., & Park, S. (2024). AI-mediated dialogue tools and their impact on higher-order cognitive skills in higher education. Computers & Education: Artificial Intelligence, 5, 100155.
14. Rutten, L., Butville, D., Wolkenhauer, R., & Dvir, B. (2024). When difficult topics emerge: How K–12 teachers make sense of unplanned difficult-topic moments // Empirical Research in Teaching and Learning, 30, 259–274. <https://doi.org/10.1080/01626620.2024.2430771>

Redaksiyaya daxil olub: 17.06.2026